

Justinus Martyren och den Helige Ande: erfarenhet och lära i det andra århundradets apologetiska kontext

Av David Nyström

Publicerad i Keryx, nr. 4 (2007): 54-61.

Under senare delen av det fjärde århundradet noterade Gregorios av Nazianzos, som en av de första kristna författarna att göra det, att Skriften inte är lika klar rörande den helige Andes identitet och natur som den är angående de andra två personerna i Treenigheten, dvs. Fadern och Sonen.¹ Läromässiga spekulationer och formuleringar runt den helige Andes natur förekommer också relativt sällan under de tre första århundradena av den kristna församlingens historia, även om Anden alltid varit en del av kyrkans medvetande och bekännelse. De första riktiga läromässiga utläggningarna om Anden finner vi i Basileios av Caesareas skrifter från den andra hälften av 300-talet samt i den tredje paragrafen av den nicaeno-konstantinopolitanska trosbekännelsen från 381 e.Kr.

Den process som ledde till denna utveckling har av många setts som en rörelse från erfarenhet (i bön, tillbedjan och andliga nådegåvor) till dogm.² Erfarenheter av den helige Ande i form av karismatiska manifestationer var ett kännetecken för den primitiva församlingen, menas det, men tillskrivanden av ett trinitariskt synsätt, liknande sådana som formulerades under det fjärde århundradet, till tidiga kristna författare anses däremot ofta anakronistiskt. Motsvarande finns det en rådande uppfattning att karismatiska upplevelser, så vanligt förekommande i den tidiga kristna församlingen, tynade ut nästan fullständigt efter den apostoliska eran, innan de fick ett temporärt uppsving igen genom den montanistiska rörelsen i slutet av det andra århundradet.³

I den här artikeln vill jag kort undersöka dessa uppfattningar, som till vissa delar är två sidor av samma mynt, genom en fallstudie av hur den helige Andes natur och verksamhet beskrivs av det andra århundradets främste kristne apologet, Justinus Martyren. Av Justinus (troligen ganska stora) litterära produktion har bara tre skrifter överlevt till

¹ *Oration XXXII*, 21.

² Se J. Robert Wright, 'Holy Spirit in Holy Church: From Experience to Doctrine', *Anglican Theological Review* 83, nr. 3 (2001), 443.

³ J. E. Morgan-Wynne, 'The Holy Spirit and Christian Experience in Justin Martyr', *Vigiliae Christianae* 38, nr. 2 (1984), 175. Wright, t.ex., menar att "[the] extraordinary gifts of the Spirit seen in the New Testament Church had all but died out both in frequency and in intensity," vid tiden för den montanistiska väckelsen. (Wright, 'Holy Spirit', 445). Montanismen var en andlig förnyelserörelse som uppstod under andra hälften av 100-talet och som präglades av en betoning av profetians plats i församlingen, strikta levnadsregler och starka eskatologiska förväntningar.

modern tid: hans två apologier och *Dialog med Juden Tryfon*, alla skrivna runt mitten av det andra århundradet.

Justinus apologetiska kontext

När man analyserar någon aspekt av Justinus teologi är det viktigt att komma ihåg att han mer än något annat var en apologet. Syftet med hans skrifter var inte att presentera en systematisk eller ens sammanhängande teologi, utan att försvara kristendomen mot falska anklagelser och villoläror. Läromässiga utläggningar och formuleringar av teologiska/filosofiska argument som man finner i hans skrifter bör därför ses som redskap avsedda just för detta syfte.

Texternas apologetiska natur ger dem en viss karaktär som är viktig att känna igen för att kunna tolka och göra rättvisa åt Justinus presentation av sin teologi. Detta gäller i högsta grad när man undersöker hans syn på den helige Ande.

Justinus lära om den helige Ande är erkänt svår att organisera i sammanhängande termer.⁴ Det har hävdats att apologeten på detta område skapar ett inkonsekvent porträtt av sina uppfattningar och att han till och med verkar motsäga sig själv vid några tillfällen. Även om detta till viss del är korrekt bör det påpekas att diskussionen om Justinus syn på Anden ofta har förts från ett post-niceanskt perspektiv snarare än utifrån ett försök till förståelse av apologetens egna problem och syften.⁵ Det är naturligtvis en mycket intressant fråga om Justinus ser Gud som treenig eller inte (och det är ju en av frågorna jag kommer att ta upp här), men det är viktigt att komma ihåg att Justinus *själv* inte försökte svara på den typen av frågor. Han var intresserad av helt andra saker.

Anklagelserna mot kristendomen under Justinus tid var många och av skilda slag och natur. Kristna anklagades bl.a. för illojalitet mot kejsaren och för inblandning i hemska ritualer, som inkluderade barnamord och kannibalism. Justinus, som den apologet han var, bemöter många av dessa anklagelser i sina skrifter; en del rykten av det mer absurda

⁴ För vidare diskussion, se t.ex. L. W. Barnard, *Justin Martyr: His Life and Thought* (Cambridge: University Press, 1967), 102 och Erwin R. Goodenough, *The Theology of Justin Martyr: An Investigation into the Conceptions of Early Christian Literature and its Hellenistic and Judaistic Influences* (Jena: Verlag Frommannsche Buchhandlung, 1923), 176.

⁵ Graham N. Stanton, 'The Spirit in the Writings of Justin Martyr', i Graham N. Stanton, Bruce W. Longenecker och Stephen C. Barton (red.), *The Holy Spirit and Christian Origins: Essays in Honor of James D. G. Dunn* (Grand Rapids MI: Eerdmans, 2004), 321.

slaget avfärdar han mer eller mindre utan diskussion,⁶ medan andra frågor kräver ett större engagemang från honom. Den mest allvarliga och i särklass svåraste anklagelsen att bemöta för honom var dock av mer filosofisk art; det var anklagelsen att kristendomen var en nyuppfunnen religion med en kort historia. För att en religion eller filosofi i den grekisk-romerska världen skulle bli respekterad var den tvungen att kunna uppvisa antika rötter. Den enda orsaken till varför t.ex. judarna var undantagna befallningen att tillbe kejsaren var att deras religion, som kunde uppvisa antika rötter, förbjöd det. Kristendomen kunde inte göra några liknande anspråk på att vara en antik religion och därför gjordes inga sådana undantag för kristna. Denna anklagelse av *religionsinnovation* är det som bekymrar Justinus mer än någonting annat, och mycket av det han skriver har därför det specifika syftet att bevisa kristendomens antika rötter. Med detta i åtanke, låt oss nu se närmare på hur Justinus beskriver den helige Andes verk och natur.

Den Profetiska Anden

”Den profetiska Anden” är den fras Justinus oftast använder för att referera till den helige Ande. Den förekommer totalt 38 gånger i hans skrifter, oftast i ett sammanhang som talar om profetiska förutsägelser som blir uppfyllda.⁷

Then there were certain persons among the Jews, who were prophets of God, through whom the prophetic Spirit announced beforehand things that were to come to pass before they happened.⁸

Det apologetiska syftet bakom att konsekvent och något träaktigt använda detta uttryck är tydligt. Idén att profetior från de hebreiska skrifterna uppfylldes i Jesu liv och tjänst är en viktig del av Justinus försvar av kristendomen, eftersom den knyter kristendomen till de hebreiska skrifterna och därmed bevisar att kristendomen är en uråldrig religion. Att den profetiska Anden beskrivs som källan till både profetiorna och deras uppfyllelse är därför ytterst viktigt för Justinus försvar mot anklagelsen att kristendomen var ett nytt trosspår.

⁶ Anklagelser som att kristna vägrade att ta på sig något socialt ansvar eller att deras möten kännetecknades av obsceniteter hör t.ex. till sådana som Justinus väljer att bara avfärda. (*1 Apol* 12-17).

⁷ Frasen förekommer 25 gånger i apologierna och 12 gånger i dialogen (Stanton, ‘The Spirit’, 326).

⁸ *1 Apol* 31:1. Alla citat från första apologin är hämtade från L. W. Barnard, *St. Justin Martyr: The First and Second Apologies*, vol. 56, *Ancient Christian Writers: The Works of the Fathers in Translation*, red. W. J. Burghardt, J. J. Dillon och D. D. McManus (New York: Paulist Press, 1997). Citat från dialogen är hämtade från Alexander Roberts och James Donaldson (red.), *The Ante-Nicene Fathers*, vol. 1, *The Apostolic Fathers with Justin Martyr and Irenaeus*, övers. Philip Schaff (Grand Rapids MI: Eerdmans, reprint 2001). Detta eftersom (mig veterligen) ingen komplett översättning av Justinus finns publicerad på svenska.

Även om detta alltså är syftet med Justinus många referenser till den profetiska Anden så uppenbarar sammanhangen i vilka de förekommer också något om hans syn på den helige Andes natur och funktion, samt om hans teologi i övrigt. I *Dial 32:2* hävdar Justinus att Anden vittnar om Kristi herradöme.

I will mention to you other words also spoken by the blessed David, from which you will perceive that the Lord is called the Christ by the Holy Spirit of prophecy; and that the Lord, the Father of all, has brought Him again from the earth, setting Him at His own right hand, until He makes His enemies His footstool.

Här avslöjar Justinus även en förståelse av Treenigheten som inte verkar vara avsevärt avvikande från vad vi senare finner under det fjärde århundradet. Fadern, Sonen och den helige Ande är tydligt skilda från varandra, och både Fadern och Sonen kallas ”Herre”.

En annan ”triad”, där den profetiska Anden nämns, finner vi i *1 Apol 6:1-2*:

But we worship and adore both Him [the Father] and the Son who came from Him, and taught us these things /.../ and the prophetic Spirit, giving honor (to Him) in reason and truth; and to everyone who wishes to learn handing over [gr. *paradidomi*]⁹ without grudging, what we have been taught.

Detta citat är bland de första vittnesbörd vi har från den kristna historien om att den helige Ande tillbads tillsammans med Sonen och Fadern i den tidiga kyrkan.¹⁰ Intressant att notera är också att Justinus hänvisar till detta som något kristna i hans tid lärt sig av *tidigare* generationer och nu ämnar föra vidare.

Ytterligare exempel som tyder på att Justinus hade en trinitarisk gudsuppfattning finner vi i *1 Apol 13:3*. Detta citat påminner dessutom starkt om de formuleringar man finner i senare tiders trosbekännelser.

Our teacher of these things is Jesus Christ, who was also born for this purpose, and was crucified under Pontius Pilate, procurator of Judea in the time of Tiberius Caesar; and we will show that we worship him rationally, having

⁹ Substantivformen av detta verb, *paradosis*, används ofta för att beteckna den process genom vilken den apostoliska läran fördes vidare från generation till generation inom den tidiga kristendomen. Dess latinska motsvarighet är *traditio*, från vilket vi fått vårt ord *tradition*.

¹⁰ Stanton, ‘The Spirit’, 329. Enligt Loren T. Stuckenbruck, står det tidigaste exemplet att finna i *Jesajas himmelfärd*. (‘The Holy Spirit in the Ascension of Isaiah’, i Graham N. Stanton, Bruce W. Longenecker och Stephen C. Barton (red.), *The Holy Spirit and Christian Origins: Essays in Honor of James D. G. Dunn* (Grand Rapids MI: Eerdmans, 2004), 308-320.)

learned that he is the Son of the true God himself, and holding Him in the second place, and the prophetic Spirit in the third rank.

Den nicaeno-konstantinopolitanska trosbekännelsen är det första exemplet på en bekännelse där den helige Andes funktion utvecklas i någorlunda detalj. I den tidiga versionen av samma bekännelse, den nicaeanska bekännelsen från 325 e.Kr, utgörs den tredje artikeln bara av orden ”och på den helige Ande”. I Justinus finner vi inte heller någon utläggning av den helige Andes funktion, men anledningen till detta är inte svår att förstå om man betänker vilken tid Justinus levde i. Här, igen, är det nämligen viktigt att komma ihåg det apologetiska syftet med hans texter. Betoningen på Sonen i det föregående citatet förklaras av Justinus i den direkt efterföljande versen:

For they charge our madness to consist in this, that we give to a crucified man second place after the unchangeable and eternal God, begetter of all things, for they do not know the mystery involved in this, to which we ask you to give heed as we expound it to you.¹¹

Eftersom det som kristna attackerades och hånades för i Justinus tid var deras kristologiska snarare än pneumatologiska uppfattningar, är det helt rimligt att apologeterna spenderade mer tid och kraft på att förklara de förra än de senare.¹² Därför bör det faktum att Anden inte diskuterades lika flitigt som Sonen under kyrkans första århundraden snarare ses som ett resultat av praktiska och apologetiska avvägningar än av teologiska ställningstaganden.

Anden och Logos

Justinus berömda Logos-lära är ett stort och komplicerat ämne, och utrymmet här tillåter inte någon djupare diskussion runt den. Det kan räcka med att notera att Justinus tog upp den i antikens värld utbredda idén om Logos som universums rationella princip och identifierade denna princip med Jesus Kristus, pre-existent och inkarnerad. Det är i relation till Logos-läran som många menar att Justinus syn på den helige Andes funktion visar sig vara grumlig och inkonsekvent. Logos identifieras tydligt med Sonen i samtliga skrifter av Justinus, men samtidigt tillskriver Justinus Logos vissa funktioner som tidigare kristen tradition (och han själv på andra ställen) tillskrivit Anden. Detta har lett somliga till att tro att Justinus inte kunde skilja på Sonens och Andens funktioner.

¹¹ 1 Apol 13:4

¹² Stanton, 'The Spirit', 330.

En sådan slutsats är dock förhastad och tar återigen inte i beaktning texternas apologetiska syfte. Det är svårt att veta exakt var Justinus plockade upp uttrycket ”den profetiska Anden”, men det står ganska klart att det kommer från en tidigare kristen tradition, och Justinus förståelse av relationen mellan de hebreiska skrifterna och deras uppfyllelse i Jesus Kristus går tydligt tillbaka till Nya Testamentet. När Justinus låter Logos ”överta” funktioner som han annars, i enlighet med den tradition i vilken han står, tillskrivit Anden, görs detta med ett uppenbart apologetiskt syfte. Ett tydligt exempel är den mirakulösa konceptionen av Jesus. I *1 Apol* 33 återger Justinus först ängelns ord till Maria att hon skulle bli havande genom den helige Ande, men senare beskriver han denna händelse med Logos som agent istället för Anden. Vad detta tyder på är att Justinus från början helt enkelt citerar traditionen (evangelierna), för att sedan låta sitt apologetiska syfte ta över berättelsen. För att Justinus övertygande ska kunna argumentera att kristendomen har antika rötter, måste han kunna styrka Logos eviga existens och även påståendet att detta Logos blev inkarnerat i Jesus Kristus. I denna argumentationsprocess har han inga problem med att låta Logos fylla en funktion han annars skulle ha tillskrivit Anden. Logos ”behövde” vara den verkande kraften i inkarnationen för att Justinus poäng skulle bli tydlig. Det betyder inte att Justinus inte kunde skilja Sonen från Anden. Att han ser dem som skilda personligheter är uppenbart från andra delar av hans skrifter.¹³ Således vittnar denna ”förvirring” hos Justinus sannolikt om texternas starka apologetiska natur, snarare än om inkonsekvent teologiskt resonemang från apologetens sida.

Den kristna erfarenheten av den helige Ande

I *Dial* 29:1 ställer Justinus två retoriska frågor till Tryfon:

What need, then, have I of circumcision, who have been witnessed to by God?
What need have I of that other baptism, who have been baptized with the Holy Ghost?

Enligt Morgan-Wynne bevisar dessa påståenden att Justinus satte likhetstecken mellan att vara kristen och att vara fylld av den helige Ande, eftersom upplevelsen att bli fylld med den helige Ande beskrivs som en parallell till omskärelsen, vilket var del av den process genom vilken man blev en judisk proselyt.¹⁴ En sådan tolkning går väl något utanför vad som kan

¹³ Se t.ex. Goodenoughs diskussion, *Justin Martyr*, 181-182.

¹⁴ Morgan-Wynne, 'The Holy Spirit', 172.

utläsas av själva texten, men citatet visar ändå med all önskvärd tydlighet att Justinus ser dopet i den helige Ande som en naturlig del av den kristna erfarenheten. Att Justinus väljer att använda den passiva perfekt participformen *bebaptismeno* tyder också, vilket Morgan-Wynne påpekar, på att dopet i den helige Ande inte är en "engångsupplevelse" utan att det har ett fortgående inflytande över den troendes liv.¹⁵

Justinus såg den helige Ande som aktiv i församlingen och Andens gåvor som levande och närvarande bland de troende. "For the prophetical gifts remain with us, even to the present time," säger han till Tryfon, och senare hävdar han att "it is possible to see amongst us women and men who possess gifts of the Spirit of God."¹⁶ Här verkar Justinus både ha specifika nådegåvor och särskilda personer i tanke, då han menar att detta är en uppfyllelse av Skriften:

It is accordingly said, 'He ascended on high, He led captivity captive, He gave gifts unto the sons of men.' And again, in another prophecy it is said: 'And it shall come to pass after this, I will pour out My Spirit on all flesh, and on My servants, and on My handmaids, and they shall prophesy.'¹⁷

Eftersom påståendet att det existerade människor med andliga gåvor som verkade i församlingen är ett grundelement i Justinus resonemang, är det osannolikt att han bara romantiserade kring detta. Om det han påstår här inte var verifierbara fakta skulle nämligen hela hans argumentation falla. Därför är det rimligt att se dessa uttalanden från Justinus som viktiga bevis för att andliga nådegåvor existerade och var i funktion i det andra århundradets kristenhet, här decennier innan den montanistiska rörelsen tog fart.¹⁸

Summering och analys

Syftet med det här korta studiet har varit att undersöka vad Justinus Martyrens skrifter kan säga oss om synen på den helige Ande och närvaron av andliga nådegåvor i kyrkan under 100-talet. Jag har argumenterat för en syn som gör gällande att trots att det finns exempel på inkonsekventa och svårförstådda formuleringar om Anden i Justinus skrifter, så förstås dessa bäst i ljuset av de apologetiska syften som referenserna till Anden tjänar inom ramen för apologetens större resonemang. Dessa formuleringar tyder inte nödvändigtvis på att

¹⁵ Ibid, 173.

¹⁶ *Dial* 82:1, 88:1.

¹⁷ *Dial* 87:6.

¹⁸ Morgan-Wynne, 'The Holy Spirit', 176.

Justinus syn på Anden vare sig var mer komplicerad än den hos tidigare kristna författare, eller inkompatibel med senare tiders trinitariska dogmer. Argument har även presenterats för förståelsen att Justinus skrifter verkligen vittnar om en sann närvaro av andliga nådegåvor i kyrkan under hans tid, eftersom hela hans argumentation i det sammanhanget skulle falla sönder om inte referenserna till sådana fenomen kunde verifieras.

Slutsatsen blir därför att även om de väl definierade pneumatologiska formuleringarna från trehundratalet naturligtvis är en produkt av den tiden så måste en alltför stel förklaringsmodell av en rörelse från erfarenhet till dogm i den tidiga kyrkan ses som problematisk. Dynamiken i fråga är alltför flytande och komplicerad för att kunna passa in i ett fast utvecklingsschema av det slaget. Det finns ingen anledning se Justinus syn på och erfarenhet av den helige Ande som påtagligt avvikande från tidigare generationer kristnas. Samtidigt, vilket hans referens till tillbedjan av Anden och klara triadiska referenser visar, pekar Justinus förståelse av den helige Andes funktion och natur tydligt fram mot senare tiders ortodox kristna formuleringar.